

СТАН ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОПАГАНДУ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

ЛАБА Сергій Володимирович - керівник апарату Франківського районного суду міста Львова

СКРЕКЛЯ Леся Іванівна - к.ю.н, доцент кафедри теорії держави і права Львівського торговельно-економічного університету

DOI:10.32782/NP.2020.1.24

Анализируется состояние теоретического исследования проблемы уголовной ответственности за изготовление, распространение коммунистической, нацистской символики и пропаганду коммунистического и национал-социалистического (нацистского) тоталитарных режимов; приведены основные положения и их сторонников.

Утверждается, что на современном этапе развития государства не хватает адекватного механизма противодействия пропаганде коммунистического и национал-социалистического (нацистского) тоталитарных режимов. Обзор уголовно-правовой литературы показал, что уголовная ответственность за пропаганду коммунистического и национал-социалистического (нацистского) тоталитарных режимов еще недостаточно изучена. Констатируется, что отдельные аспекты вообще неисследованы, а позиции авторов по очерченному вопросу – противоречивы. Благодаря соответствующему изучению часть до сих пор неосвещенных вопросов подвергнута анализу, по решению спорным – приведены дополнительные аргументы.

Ключевые слова: тоталитарная идеология, коммунистический тоталитарный режим, национал-социалистический (нацистский) тоталитарный режим, пропаганда.

Постановка проблеми

У ХХ столітті народ України зазнав страждань через два тоталітарні режими: радянський (1917-1991р.) та нацистський (1941-1945 р.). Під час Другої світової ві-

йни Україна втратила значну частину населення, і ще більше людей померло внаслідок організованого комуністичним режимом Голодомору 1932-1933 р. Втім доводиться констатувати, що після здобуття Україною незалежності окремі політичні партії схвально оцінювали комуністичний режим, а його злочини заперечувались. А тому проблема просування тоталітарної ідеології не залишилась у далекому минулому. В окремій думці судді Конституційного Суду України О.О.Первомайського зазначено, що комуністична ідеологія не зникла, а істотно впливала на суспільне життя і політику, а члени Комуністичної партії України тривалий час були представлені в українському парламенті та інших органах державної влади. Більше того, за цією ідеологією виправдовувались посягання Російської Федерації на незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також анексія та окупація країною-агресором частини території нашої держави [1].

Стан дослідження

Проблема кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а відтак оцінки ефективності сучасної кримінально-правової заборони піддавалось аналізу у працях В.М. Комарницького, Є.О. Письменського, М.А. Бабак, Л.О.Мостепанюк, А.А. Павловської, О.Е. Радутного, Ю.М. Беклемішева, О.В. Філей та ін-

ших. Водночас доводиться констатувати, що питання кримінально-правових заходів протидії виготовленню, поширенню, а також публічному використанню символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів «не протоптане» науковцями, оскільки відповідна кримінально-правова норма «отримала право на існування» відносно нещодавно.

Таким чином, основною метою цієї статті є вивчення стану теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Виклад основних положень

30 серпня 1991 року Президія Верховної Ради України, посилаючись на висновки Тимчасової комісії, за якими визнавалось, що керівництво Компартії України своїми діями підтримало державний переворот і тим самим сприяло його здійсненню на території України, видала Указ «Про заборону діяльності Компартії України» на підставі ч. 2 ст. 7 Конституції (Основного Закону) УРСР 1978 року, згідно з якою не допускалось створення і діяльність партій, що ставлять за мету зміну шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави, а також підриє її безпеки, розпалювання національної і релігійної ворожнечі. Це питання власне стало предметом розгляду Конституційним Судом України, який у своєму рішенні зазначив, «що Комуністична партія України, яка була зареєстрована 22 липня 1991 року саме як об'єднання громадян, не є правонаступником КПРС і Компартії України у складі КПРС». Відтак було прийнято рішення визнати Указ «Про заборону діяльності Компартії України» неконституційним [2].

Окремими народними обранцями України неодноразово вносились пропозиції щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду тоталітарних режимів. Однак такі спроби характеризувалися амбівалентністю, а тому не

увінчалися успіхом. Скажімо, у проєкті Закону України від 19 березня 2010 року за № 4745-1 висувались пропозиції доповнити КК України статтею, яка б регламентувала кримінальну відповідальність за пропаганду фашизму, нацизму, комунізму, сексизму та інших тоталітарних політичних течій, що обмежують свободу людини. Втім у коментарі до відповідного законопроєкту зазначено, що у пояснювальній записці не наведено жодного належного обґрунтування необхідності його прийняття. Окрім того, вказувалось, що факт висловлення особою своїх думок і поглядів на ту чи іншу ідеологію, зокрема, фашизму, нацизму, комунізму, сам по собі не несе небезпеки для суспільства, а тому немає належних підстав для встановлення кримінальної відповідальності. На розгляд Верховної Ради України вносився ще ряд законопроєктів схожого змісту («Про заборону реабілітації та героїзації фашистських колабораціоністів 1933–1945 рр.» від 15 січня 2009 № 3618; «Про заборону пропаганди фашизму та нацизму в Україні» від 12 листопада 2009 р. №5247-1; «Про внесення змін до деяких кодексів України (щодо відповідальності за пропаганду нацизму і фашизму)» від 22 лютого 2011 року за № 8149), однак жоден із них прийнятий як закон так і не був.

З розробки та прийняття Верховною Радою України ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 16 січня 2014 р. фактично розпочалося формування кримінально-правової політики протидії поширенню тоталітарної ідеології. На підставі цього Закону КК України доповнено ст.436-1, яка регламентувала відповідальність за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму, пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників [3]. У пояснювальній записці до проєкту Закону зазначено, що в суспільстві все частіше висловлюється стурбованість і протест проти численних фактів публічного схвалення

нацизму і фашизму, спроб заперечення чи виправдання злочинів фашизму проти людяності, вчинених у роки Другої світової війни, а також пропаганди неонацистської ідеології, що ґрунтується на расових і національних упередженнях. У зв'язку з цим необхідно вживати, у відповідності з міжнародно-правовими нормами, більш ефективні заходи у боротьбі із зазначеними явищами і екстремістськими рухами, які створюють реальну загрозу демократичним цінностям.

Таким чином, доводиться констатувати, що лише у зв'язку з відповідними законопроектними пропозиціями, питання перспектив введення в КК України окремої статті, яка встановлює кримінально-правову заборону пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, опинилося під пильним науковим прицілом. Відповідні нововведення отримали як підтримку, так і гостру критику. Так, з одного боку зазначали, що актуальність таких змін не викликає сумнівів через необхідність запровадження ефективних заходів із певними видами поведінки, які сприяють ескалації сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості, а також екстремістськими рухами [4, с.17]. Водночас, з іншого – криміналізація діянь, описаних у ст.436-1 КК України стала хибним способом вирішення низки соціально-політичних проблем. Відповідні зміни стали черговим прикладом помилковості криміналізації, що не є рідкістю у вітчизняній практиці нормотворення [5, с.264]. Однак не вдаючись до дискусії з цього приводу, зазначимо, що у зв'язку з наявністю безлічі вад цього кримінально-правового припису, а відтак критичними зауваженнями з боку науковців та юристів-практиків, вищезгаданий Закон втратив чинність на підставі Закону України від 28 січня 2014 р. «Про визнання такими, що втратили чинність деяких законів України».

Натомість, на підставі ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.

[6] було внесено зміни до редакції ст.436-1 КК України, яка отримала назву «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Для пропозиції оптимальної законодавчої моделі кримінально-карного злочинного діяння, в тому числі того, що передбачене у ст.436-1 КК України, необхідно вивчити накопичений науковий матеріал у частині предмета дослідження. Під час аналізу стану теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, вивчені джерела необхідно поділити на три групи. Власне, перша група робіт охоплює праці з міжнародного права, конституційного права, політології, історії, психології, філософії, оскільки в рамках цих галузей знань висвітлюються питання виникнення комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, їх розвитку і динаміки, розглядаються концепції фашизму, його ознаки, прояви та похідні від нього рухи тощо. Ці праці представлені такими вченими як Г.В. Берченко, В.В. Бушанський, І.Р. Вітик, О.Г. Данильян, О.Ф. Іванов, В.В. Левицький, О.А. Ліщинська, О.І. Майборода, С.Рябенко, О.А. Феоктистова, М.В. Чабанна та інші. Відтак їх внесок у формування теоретичних уявлень про сутнісні риси тоталітарних режимів та їх вплив на суспільство важко переоцінити. Так, вартою уваги є праця П.І. Соболя, у якій автор простежує об'єктивні і суб'єктивні передумови зародження та еволюції радянського тоталітаризму, показує ролі голодомору як засоби радянської тоталітарної влади щодо здійснення колонізації етнічного простору України [7]. Слід віддати належне праці А.В. Пехник, у якій описується поняття та причини виникнення тоталітаризму, проведено всебічний аналіз різновидів тоталітарних режимів, особливостей процесу їх формування та функціонування, а також визначено фактори, які сприяли утвердженню тоталітарної політичної системи [8].

Друга група наукових праць присвячена проблемам кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Вагомий внесок у вивченні цього питання зробили такі вчені як О.М. Броневицька, М.М. Гуменюк, В.О. Навроцький, В.О. Поповичук, Ю.С. Резнік, Б.В. Романюк, Е.Н. Трикоз, А.В. Шамара, К.С. Юртаєва та інші. Слід віддати належне праці А.А. Маєвської у якій проаналізовано тексти статутів міжнародних трибуналів, а також спеціальну наукову літературу щодо визначення, сутності та змісту злочинів проти людяності, досліджено їх правову природу та надано юридичну характеристику [9]. Важко переоцінити значення роботи С.М. Мохончука, де охарактеризовано місце злочинів проти миру та безпеки людства у системі міжнародних правопорушень, виявлено особливості сучасної конвенційної регламентації відповідальності за відповідні посягання і специфіку, розкрито становлення системи злочинів проти миру і безпеки людства у кримінальному законодавстві зарубіжних держав [10].

Науковий здобуток цих авторів мав неабиякий вплив на розвиток третьої групи досліджень, які безпосередньо присвячені окремим питанням кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Так, одні вчені вивчали особливості кримінально-правової охорони національної та історичної пам'яті [11], інші розглядали питання криміналізації пропаганди тоталітарних режимів [11; 4; 12], треті здійснили кримінально-правову характеристику складу злочину, передбаченого ст.436-1 КК України [13; 14; 15], четверті аналізували кримінально-правовий механізм протидії пропаганді тоталітаризму [16; 17]. Позитивно оцінюючи науковий доробок учених, все ж доводиться констатувати, що у кримінально-правовій літературі відсутнє комплексне дослідження, присвячене питанням кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а окремі публікації авторів не в змозі задовольнити потреб практики пра-

возастосування. З огляду на зазначене, є підстави вважати, що наукознавче дослідження складу злочину, передбаченого ст.436-1 КК України, є неповним.

Це пов'язано з тим, що багато питань описано поверхнево або залишаються невирішеними, а зокрема: який зміст та обсяг понять «комуністичний тоталітарний режим» та «націонал-соціалістичний тоталітарний режим»; яким чином кримінально-правова заборона пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів кореспондується з правом на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; чи є доцільною криміналізація публічного використання символіки тоталітарних режимів. Поза увагою науковців залишились питання караності та призначення покарання за вчинення злочину, передбаченого ст.436-1 КК України, а також відмежування його від суміжних складів злочинів.

Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні наукова база боротьби з пропагандою комуністичного та нацистського тоталітарних режимів належним чином не сформована. Відтак вивчення питання щодо оптимального формулювання та змісту ознак відповідного складу злочину потребує ретельного аналізу.

Література

1. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Електронний ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb09d710-19>

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 139 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) указів Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» і «Про заборону діяльності Компартії України» (справа про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-01>

3. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму: Закон України від 16 січня 2014 р. №729-VII. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/729-18#n5>

4. Васильєв А. А., Пироженко О.С. До питання про криміналізацію публічного заперечення чи виправдання злочинів фашизму (ст. 436¹ КК України). *Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2014 р., м. Харків) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Т. I. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 17.

5. Письменський Є.О. Кримінально-правова охорона національної та історичної пам'яті: плутаний шлях законодавця. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2015 р. №1 (4). С.253-271

6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 р. Електронний ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n73>

7. Соболев П. І. Радянський тоталітаризм в Україні: роки колективізації і голоду (1929-1933). Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», ТОВ, 2010. – 368 с.

8. Пехник А.В. Поняття, типологія та причини виникнення тоталітаризму: автор. дис.. к.ю.н. Спец.: 23.00.04. – Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Одеська державна юридична академія. Одеса. 2000. 18 с.

9. Маєвська А.А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект: Дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 182 с.

10. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі [Текст] : монографія / С. М. Мохончук ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2013. 526 с.

11. Комарницький В.М., Письменський Є.О. Підстава кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (загальна характеристика). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім.Е.О. Дідоренка*. 2015 р. №3. С.122-131

12. Бабак М. А. Проблема криміналізації пропаганди тоталітарних режимів. *Тиждень науки: тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя*, 18–12 квітня 2016 р. / Редкол.: Ю. М. Внуков (від. ред.) та ін. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2016. С. 144-145

13. Мостепанюк Л.О., Павловська А.А. Стаття 436¹ Кримінального кодексу України: аналіз складу злочину. *Митна справа*. Спеціальний випуск. 2013 р. С.299-303

14. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за окремі різновиди пропаганди. *Деструктивна пропаганда: шляхи протидії та проблеми відповідальності* : матеріали науково-практичної конференції, 21 трав. 2015 р. м. Київ, 2015. С.154-156

15. Беклеміщева Ю.М. До проблеми визначення суб'єктивних ознак злочину, передбаченого статтею 436-1 Кримінального кодексу України. *Держава та регіони*. Право. 2019 р. №3 (65). С.227-232

16. Бабак М.А. Кримінально-правовий механізм протидії пропаганді тоталітаризму в країнах колишнього соціалістичного табору та Радянського Союзу. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, Т.О. Лоскутов, А.С. Політова. – Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2017. С.185-188

АНОТАЦІЯ

Аналізується стан теоретичного дослідження проблеми кримінальної відповідальності за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; наведено основні положення та їх прихильників. Стверджується, що на сучасному етапі розвитку держави бракує адекватного механізму протидії пропаганді комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчив, що кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів ще не достатньо вивчена. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими. Завдяки відповідному вивченню частину досі не висвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Ключові слова: тоталітарна ідеологія, комуністичний тоталітарний режим, націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим, пропаганда.

17. Бабак М.А., Філей Ю.В. Вітчизняні новели кримінально-правового механізму протидії пропаганді комуністичного або

SUMMARY

It is analyzed the state of theoretical research of problem of aggressive war; it is selected substantive debatable provisions and their supporters. Conclusions are drawn that on the modern stage of state development there is no adequate mechanism of propaganda of the Communistic, Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regimes countering in Ukraine.

A brief review of criminal literature has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for propaganda of the Communistic, Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regimes is one of those who have not been properly resolved. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

Key words: totalitarian ideology, the Communistic totalitarian regime, the Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regime , propaganda.

націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів з огляду на деякі конституційні права й основоположні свободи людини та громадянина. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 181–188.